

AȘTEPTÂND
REVOLUȚIA

Ioan Stanomir s-a născut pe 13 mai 1973 la Focșani și este profesor la Facultatea de Științe Politice a Universității din București. Printre volumele publicate se numără *Conștiința conservatoare: Preliminarii la un profil intelectual* (2004), *O lume dispărută: Patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici* (coautor, alături de Paul Cernat, Angelo Mitchievici și Ion Manolescu, 2004), *Explorări în comunismul românesc* (coautor, alături de Paul Cernat, Angelo Mitchievici și Ion Manolescu, vol. I, II, III, 2004, 2005, 2008), *Spiritul conservator: De la Barbu Catargiu la Nicolae Iorga* (2008), *Despre sunete și memorie: Fragmente de istoria ideilor* (2009), *Apărarea libertății (1938–1947)* (2010), *Teodoreanu reloaded* (alături de Angelo Mitchievici, 2011), *Umbre pe pânza vremii: Secvențe de istorie intelectuală* (Humanitas, 2011), *Junimismul și pasiunea moderației* (Humanitas, 2013), *Sfinxul rus: Idei, identități și obsesii* (2015), *Comunism Inc.* (alături de Angelo Mitchievici; Humanitas, 2016), *Rusia, 1917: Soarele însângerat. Autocrație, revoluție și totalitarism* (Humanitas, 2017), *La Centenar: Recitind secolul României Mari* (Humanitas, 2018). În 2018, a publicat la Editura Humanitas eseuul „Umbra Rusiei“, în volumul colectiv *Vin rușii! 5 perspective asupra unei vecinătăți primejdioase*.

IOAN STANOMIR

ASTEPTÂND
REVOLUȚIA
PAȘOPTISMUL ȘI VOCILE SALE

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

CUPRINS

Prefață / 7

CORPUL DE CUVINTE AL IDEILOR / 13

1789–1848: În preajma revoluției / 15 Revoluția și revoluționarii / 17
Baricadele / 22 Părinți și copii / 31 Panteonul / 31 Protectorat și
modernizare / 37 Pașoptism, liberalism, radicalism / 43 Pașoptis-
mul – o identitate plurală / 47 Constituție, revoluție și reacțiune / 51
Preludii / 51 Pe câmpia de la Islaz / 58 Comisari și martiri / 69
Reacțiune și conservatorism / 75 Mersul revoluției în istoria româ-
nilor / 80 Dorințele Partidei Naționale / 94 Istorie și melan-
colie / 104 Ruinurile românilor / 107 Studie moldovană / 115
Progres, cetățenie și proprietate / 137 Propășirea / 139 Împroprie-
tărire și regenerare / 147 1891: un epilog / 157

VIEȚILE DE APOI ALE STATUILOR / 163

Monumentul lui Asachi / 165 La răscruce / 166 Heliade-Rădu-
lescu sau profetul încătușat / 169 Mantia de la 1848 / 170 Santa
cetate / 172 Ion Câmpineanu sau începuturile / 174 Partida Națio-
nală / 175 Goleștii sau patriotismul / 178 Ofițeri și revoluționari
/ 179 Grigore Alexandrescu: *Căinele și cățelul* sau despre egalitate
și virtute la români / 183 Bolintineanu sau o călărire în zori / 188
Sunetele viitorului / 189 C.A. Rosetti sau revoluția / 193 Verbul

și viitorul / 193 Bălcescu sau martirul / 198 România / 199 Ion Ghica sau Ianus Bifrons / 203 Carbonar, diplomat și om de stat / 204 Viitorul / 206 Cezar Bolliac: romantic, șarlatan, antisemit / 208 Poezia / 209 Trompeta / 211 Ion C. Brătianu sau măștile ziditorului / 213 Secolul său / 214 Dumitru Brătianu sau radicalul / 220 O educație revoluționară / 221 Testamentul lui Negruzzi / 225 Alecu Russo sau cum poți să fi moldovean / 229 Costache Negri sau devotamentul / 233 Kogălniceanu și partea Moldovei / 238 Ideea / 239 Viețile sale / 240 Alecsandri sau anotimpurile / 244 Patria cea mică a poetului / 245 Cuza sau „Povestea Unirii“ / 248 În loc de încheiere: un bilanț provizoriu / 252

Prefață

Cercetarea junimismului și a conservatorismului a condus în mod natural la apropierea de spațiul ideologic din care se nutresc mai toate polemicele ce domină modernitatea autohtonă. Prezent ca unul dintre reperele în funcție de care se definește noua direcție maioreșciană, pașoptismul este o cărămidă a mitologiei naționale și o placă turnantă. Divers și contradictoriu, el adună în interiorul său o sumă de voci, dar și de obsesii. De toate acestea noi, cei de astăzi, suntem legați ombilical.

Nu am încercat să realizez, în spațiul acestui eseu, o examinare monografică sau istorică a fenomenului pașoptist. Există, în literatura istorică și de idei de la noi, o serie de contribuții care s-au ocupat de acest lucru înaintea mea. Ceea ce rămâne de făcut, recurgând la istoria intelectuală și la contextualizare, este să imaginăm un nou cadru care să permită contemporanilor noștri să aibă acces la dilemele și interogațiile pașoptiste.

Pașoptismul la care se referă acest volum este cel dezvoltat în Principate. Evenimentele tragice de peste munți, de la afirmarea demnității naționale pe cale memorandistă la războaiele ce opun pe români ungarilor, nu intră în cadrele acestei cărți. Nu mai puțin importante decât istoriile din Țara Românească sau Moldova, ele țin de o dinamică a Europei Centrale

și a Imperiului Habsburgic. Oricât de mult ar fi încercat istoriografia intervalului ceaușist să sublinieze caracterul unitar al anului 1848, diferențele dintre Principate și Ardeal nu sunt doar clare, dar și dramatice în consecințele lor.

Societate plurietică, Transilvania se confruntă cu dilemele definirii națiunii. Limbile pe care le vorbesc Avram Iancu și Nicolae Bălcescu sunt diferite, iar natura abordărilor lor este modelată de tradiția de la care se revendică. În revoluție, ca și în exil, radicalii munteni au văzut panromânismul ca pe o secvență din istoria prometeică a eliberării popoarelor europene. Fraternitatea cu maghiarii, dificil de acceptat în contextul clivajelor din Ardeal, este una dintre direcțiile pașoptismului muntean. De aici, natura delicată a dialogului cultural și politic. Ceea ce este în Principate o tentativă de a imita Franța anului 1848 devine peste munți o dramatică înfruntare între popoare. Paradoxurile transilvănene sunt evidente. O revoluție liberală, cea maghiară, obligă pe români, în căutarea unui aliat, să sprijine Casa de Habsburg. Ca și în alte zone din Imperiu, forța naționalismelor este mai puternică decât forța federatoare a revoluțiilor.

Pașoptismul își dezvăluie, la peste un secol și jumătate de la afirmarea sa, dimensiunea proteică și deconcertantă. Există, incontestabil, un trunchi ideologic comun, o vocație comună întemeiată pe afinități intelectuale. Pașoptiștii sunt copiii ai secolului lor și ai revoluției. Scânteia pe care o evocă, ca pe un punct de plecare îndepărtat, este cea de la 1789. Zeitatea la care se închină este progresul, iar direcția pe care lumea românească este chemată să o îmbrățișeze duce spre Occident. Indiferent de nuanțe, programul pașoptist se subsumează acestei triple obsesii: sincronizare, modernizare, occidentalizare. *Ex Occidente lux!* Argumentul lovinescian este formulat de această generație.

Românii trebuie să adopte, în calitate de națiune europeană, instituțiile și legile ce au făcut din continent un tărâm al libertății. Mimetismul pașoptist nu este unul bovaric, în pofida derapajelor retorice. El traduce credința în capacitatea progresului de a înainta spre cele mai îndepărtate colțuri ale Europei, înlăturând barbaria și fanatismul. Schimbările pe care revoluția le promite și pe care le vor înfăptui Adunările ad-hoc și anii care urmează sunt reflectarea acestei voințe de reîntemeiere. Cetățenie, emancipare socială, toate vin din acest izvor istoric. Vor fi și promisiuni abandonate – cea mai importantă dintre ele este acordarea de drepturi politice populației evreiești.

Pașoptismul înseamnă, înainte de toate, supraviețuirea unor interogații și apariția unor concepte. Cartea de față este organizată în jurul acestor teme ce ordonează imaginarul pașoptist, de la Constituție la muncă și proprietate. Vocile pașoptiste sunt departe de a fi unitare, iar în cadrul acestui bloc se pot distinge timbre și nuanțe. Distincția dintre radicali și moderați nu este doar geografică, în linie lovinesciană, ci și una care ține de harta europeană a ideilor. În pașoptism coexistă, ca în orice produs de sinteză, vârste intelectuale diferite, reunite în Principate de fluxul istoriei, de la liberalism până radicalism și instincte utopice. Pașoptiștii nu sunt mai puțin complicați decât epoca lor, o epocă în care Guizot sau Tocqueville coexistă cu Blanc și cu Blanqui, iar Marx și Bakunin contestă ordinea tradițională. Continentul de idei al pașoptismului îi aduce împreună, sub umbrela aceluiași vis de regenerare, pe moderați și pe iacobini. Liberalismul organicist al lui Kogălniceanu în vecinătatea ascetismului iacobin al lui Bălcescu sau a exuberanței vizionare a lui Rosetti – vocile pașoptiste nu pot fi reduse la invariant decât cu riscul constituirii unei narațiuni colorate propagandistic.

Reacția conservatoare, de la Constantin Brăiloiu și Barbu Catargiu la Titu Maiorescu, are ca punct de plecare patosul revoluționar din Valahia. Țara Românească este un laborator în care se naște viitorul, cu ale sale fețe gemene. Dincolo de Milcov, revoluția fără de revoluționari oferă posterității efigia unui liberalism contaminat de evoluționism și de nostalgie, la Kogălniceanu sau la Alecu Russo. Și tot din pașoptism vine și tradiția de a-i gândi pe români în oglinda propriei lor tradiții, inventate în chip romantic. Spiritul secolului face ca ruinele și cronicile, alături de poeziile populare, să fie temelia pe care se ridică eșafodajul național. Demonizarea fanarioților este complementară idealizării veacului de mijloc al bărbăției românești. Poporul român este un popor nobil, iar prima sa carte este cartea istoriei.

Dacă prima parte a acestei cărți este dedicată ideilor și gramaticii lor, cel de-al doilea segment cuprinde încercarea de a desena în cadre cinematografice siluetele câtorva dintre cei care populează acest aventuros secol pașoptist. Această galerie de statui face legătură cu posteritatea pașoptismului însuși. În literatură, în ideologie, în politică, prelungirile pașoptiste definesc veacul al XIX-lea autohton: cei care intră în viața publică la 1848 prezidează la înfăptuirea Unirii și la proclamarea Independenței. Avatarurile unor Ion C. Brătianu sau Kogălniceanu fac parte din această istorie pe care o schițăm, fugăr, ca pe o eboșă: drumul de la idealul libertății la formula autoritară este cel parcurs de amândoi. Cât despre Cuza, omul Speranței de la 1859, el este prezent în atâtea dintre destinele pașoptiștilor de după pașoptism. Cei care lucrează pentru dubla sa alegere sunt și autorii actului de la 11 februarie 1866.

Viziunea intelectuală asumată în acest volum, ca și în cele precedente, este liberal-conservatoare, abordare care își are

originile în lecția lui Edmund Burke și duce până la Tocqueville, sir Isaiah Berlin și Raymond Aron, legată fiind de gestul întemeietor al Junimii în spațiul ideologic de la noi. Analiza pașoptismului este realizată din acest unghi de abordare ce privilegiază moderația, prudența, libertatea, excluzând derapajele autoritare și xenofobe. Liberal-conservator și junimist, nu am dorit să ridic pașoptismului un monument al venerației necritice, ci să propun o lectură ce mobilizează luciditatea patriotică.

Copii ai secolului și ai revoluției, contradictorii și fascinanți, pașoptiștii deschid modernitatea, cu întreaga ei suită de dileme și de utopii. Vocile pașoptiștilor le anticipează pe ale noastre. Istoria ideilor devine o autoanaliză.

**CORPUL DE CUVINTE
AL IDEILOR**

1789–1848:
În preajma revoluției

Pașoptiștii sunt, pentru a recurge la formula memorabilă pe care Paul Cornea o impune odată cu titlul unuia dintre volumele sale, oameni ai începutului de drum.¹ Epoca în care ideile lor influențează decisiv profilul românesc, cea dintre 1830 și 1860, este aceea în care modernitatea, ca ansamblu de practici și de proiecte, capătă chip în Principate. Pașoptiștii sunt primii noștri moderni, chemați să simtă ceea ce generațiile de după ei au privit ca natural și familiar. Romanticismul literar și ideologic pe care pașoptismul îl aduce în spațiul autohton cuprinde repertoriul de gesturi care fac astăzi parte din fibra oricărui român educat.

De la evocarea trecutului până la evocarea puterii simbolice pe care o dețin conceptele constituționale, pașoptismul este deschizător de drumuri și laborator. Temele dezbătute acum sunt cele pe care le vor dezbate românii timp de un secol și jumătate după. „Specificul național“ (întrebarea obsesivă legată de condiția „de a fi român“) este o moștenire a acestui timp. Pe un alt versant, regimul constituțional de după 1866 este o moștenire indirectă a epocii pașoptiste. Unirea de la 1859 este apogeul mișcării de regenerare pe care

1. Vezi Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum: Studii și cercetări asupra epocii pașoptiste*, Cartea Românească, București, 1974.

anul 1848 o declanșează, ridicând steagul revoluției. Liberali, radicali, moderați, conservatori și antisemiți, cu toții ies din această matrice a lui 1848. Chiar și atunci când junimismul își va contura propriul său canon, inamicul ideologic pe care îl va evoca va fi același 1848.

Modernitatea pașoptiștilor decurge din capacitatea și voința lor de a trăi în timpul european propriu. Trecerea de la periferie către centru este una dintre ambițiile lor majore. În feluri diferite, cu voci diferite, pașoptiștii sunt fascinați de secolul al XIX-lea, în care au șansa de a trăi. Energia care îi animă este împrumutată de la cei care le sunt contemporani: înainte de a-i privi izolați în lumea Principatelor, să ne reamintim că pașoptiștii se nasc și lucrează în veacul ce oferă Occidentului nu doar pe Tocqueville, Mill sau Guizot, dar și pe Marx, Engels și Bakunin. Odată cu pașoptismul, schimbarea societății pe baza unui plan rațional, elaborat de o elită investită cu misiunea de a citi viitorul, devine planul care definește mersul României. Invocarea revoluției este reflexul acestei voințe de a merge cât mai repede către viitor, sărind peste prezent și unindu-se cu un trecut în care romanticii istorizanți, de la Kogălniceanu la Bălcescu, văd sursa de inspirație eternă. Pașoptiștii sunt arhitecții unui imaginar ce va popula panteonul național.

De aceea, ca și în cazul Junimii, plasarea în contextul intelectual comparat este condiția esențială pentru descoperirea suitei de voci care ajunge până la noi. Copii ai timpului lor, în aceeași măsură ca și eroii lui Musset și Lermontov, pașoptiștii pătrund, din chiar primii ani, în acest spațiu european populat de nostalgia anului 1789.

Revoluția și revoluționarii

Identitatea pașoptistă nu poate fi înțeleasă fără apelul la dimensiunea care i-a frapat pe contemporani și care a generat reacția de respingere polemică pe care se întemeiază conservatorismul în România, precum și în Europa. Anul 1789 este cel în jurul căruia se organizează mitologia raționalistă și adamică a revoluției, iar radicalii sunt preoții noii religii seculare ce se ambiționează să ofere omenirii întregi șansa mântuirii și a regenerării.¹

Revoluționarii devin în deceniile care urmează lui 1789 prezența ce animă întregul scenariu al schimbării politice. Să fii revoluționar înseamnă a trăi și a împărtăși crezul care are în miezul său speranța de a pune în aplicare planul universal pornit prin căderea Bastiliei. Fascinația față de anul 1789 implică, în contextul revoluțiilor atlantice evocate de Martin Malia, potențialul acestuia de a fi un reper și un catalizator pentru națiunile periferice care trăiau în ordinea Vechiului Regim.² Nici revoluția engleză și nici cea americană nu posedă acest apel mesianic global al Franței. Prin proximitate geografică și prin contaminare intelectuală, Revoluția Franceză marchează întreg peisajul continental.

Și aceasta cu atât mai mult cu cât anul 1789 este debutul unei revoluții ce se suprapune peste mitul bonapartist. Simbolic, în Franța pe care o vor cunoaște pașoptiștii, admirația pentru egalitate se combină cu nostalgia imperiului, iar cel

1. Panorama acestui radicalism modern, la James Billington, *Fire in the Minds of Men: Origins of the Revolutionary Faith*, Basic Books, New York, 1980.

2. Vezi Martin Malia, *History's Locomotives: Revolutions and the Making of the Modern World*, Yale University Press, New Haven, 2006.

de-al treilea Napoleon este beneficiarul acestei fascinații ce rezistă vremii. Universalismul revoluției explică și capacitatea revoluționarilor de a lucra împreună, de a convoca spectrul întemeietorilor lumii purificate de inegalitate și privilegii aristocratice. Observația lui Bronisław Baczko este utilă pentru conturarea acestui cadru prin excelență mesianic și romantic.

Revoluției Franceze îi revine meritul de a fi captivat imaginațiile într-o măsură nemaivăzută până atunci, și aceasta prin amploarea schimbărilor, universalitatea principiilor și forța simbolurilor ei. Și tot ei i se datorează cererea unor modele de revoluționar care s-au impus imaginațiilor ca exemple demne de urmat. Revoluția a adus dovada, masivă și de neocolit, că zguduirea unui regim, fie el chiar și secular, este posibilă, deoarece ea o înfăptuise, că era deci posibil să acționezi în mod revoluționar și să întemeiezi o nouă societate, al cărei simbol avea să devină republica. În același timp, republica devine simbolul unei voințe întemeietoare, în stare să realizeze imposibilul, dacă este alăturată principiilor universale. Ea nu oferea, așadar, exemplul unei revoluții, un simplu eveniment istoric printre atâtea altele, ci al revoluției, un fel de etalon cu valoare generală, servind permanent drept referință. [...] Revoluția lasă, deci, moștenire imaginației sociale o amintire și o promisiune, un mit și o utopie, un limbaj simbolic și o escatologie – pe scurt, o religie, pentru relua termenul folosit de Herzen și de Michelet, pe care revoluționarii au îmbrățișat-o. De aici, mimetismul ce le era specific, cel puțin până la 1848.¹

Revoluționarul este elementul-cheie în lungul interval european care se deschide cu 1789 și se încheie cu 1848. După aventura lui Bonaparte și debutul Restaurației continentale, revoluționarii sunt parte a confreriei secrete ce operează la

1. Bronisław Baczko, în François Furet (coord.), *Omul romantic*, Polirom, Iași, 2000, p. 263.

adăpost de ochiul autorității, încercând să mențină viu focul acestei promisiuni emancipatoare. Proliferarea lojilor masonice coincide cu proliferarea societăților secrete.¹ Ordinea polițienească a autocrației este înfruntată doar de cei care-și asumă condiția ingrată de inamici ai statului. Complotul este alternativa la contestarea politică deschisă pe care regimurile restaurate sau Imperiul Rus nu o permit. Societățile secrete sunt marca inconfundabilă a mișcărilor revoluționare în cele trei decenii de dinainte de 1848. De la carbonari la decembriști, de la republicanii francezi la iacobinii români, sentimentul este acela al participării la istoria care se scrie, temerar.

Revoluționarismul aduce cu sine dimensiunile fundamentale ale politicii radicale din secolul al XIX-lea. Mediul închis al conspirațiilor și al discuțiilor aprinse anticipează exaltarea baricadelor. În acest laborator al viitorului, moderația, atât de importantă în economia abordării americane, este un element intelectual irelevant. Naturi prometeice, de la Atlantic la Urali, revoluționarii sunt intransigenți și nerăbdători. Materia omenească a societății este pentru ei lutul care poate fi modelat. Guvernarea constituțională este, adeseori, abandonată în favoarea saltului către viitor ce imită dictatura iacobină. Cazul decembrist rus este exemplar pentru tensiunea moderat iacobină pe care o întâlnim și la pașoptismul românesc. Societățile decembriste optează pentru două variante

1. Pentru o panoramă a aventurii revoluționare, vezi Adam Zamoyski, *Holy Madness: Romantic, Patriots and Revolutionaries, 1776–1871*, Phoenix Press, London, 2001. Pentru constituirea Europei de după imperiul lui Bonaparte și tensiunea dintre radicalism și stat, vezi Adam Zamoyski, *Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna*, Harper Perennial, London, 2007; *Phantom Terror: Political Paranoia and the Creation of the Modern State, 1789–1848*, Basic Books, New York, 2015.